

УДК 343.13

М. О. Красій,
аспірант кафедри кримінального
права Юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету ім. В. Стефаника

ІНСТИТУТ СУДИМОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ, НЕОБХІДНІСТЬ УДОСКОНАЛЕННЯ

У статті досліджено проблеми теорії та практики інституту судимості; запропоновано вдосконалити матеріальне та процесуальне законодавство щодо припинення строків судимості, а також визначити, чи має право особа повторно подати клопотання до суду про зняття судимості.

***Ключові слова:** судимість, покарання, кримінальна відповідальність, погашення судимості, зняття судимості.*

Постановка проблеми. Упродовж багатьох років питання, які стосуються інституту судимості в кримінальному праві, зокрема поняття, проблеми зняття й погашення судимості, є актуальними для науковців, законодавця та практиків. Важливість розробки цих проблем зумовлюється низкою обставин, а саме запобіганням злочинності; боротьбою з рецидивною злочинністю; протидією проникненню злочинної ідеології у владні структури та ін. На сьогодні інститут судимості не є досконалим, що свідчить про необхідність у подальшому його вивченні та реформуванні.

Оскільки судимість має правове значення, у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України, необхідно дотримуватися встановлених Кримінальним кодексом України (далі – КК) строків погашення судимості та передбаченого Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК) порядку зняття судимості. Виникає потреба у прийнятті нових документів, які встановлювали б порядок погашення і зняття судимості відповідно до норм КК та КПК 2012 р.

Метою статті є вироблення пропозицій щодо вдосконалення теорії та практики інституту судимості в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед учених які досліджували інститут судимості, слід відзначити М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. В. Голіну, В. В. Єраксіна, Л. М. Кривоченко, Н. Ф. Кузнецову, С. О. Муратову, А. В. Наумова, Є. О. Письменського, А. О. Расюк, П. Л. Фріса та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття «судимість» є загальноживаним спеціальним юридичним терміном, тому недопустимим є те, що в основному джерелі кримінального права – КК – не визначено поняття «судимість», а в КПК не встановлено порядок зняття судимості та не закріплено строки повторного подання клопотання до суду у разі відмови у знятті судимості.

У сучасній кримінально-правовій доктрині робиться спроба розкрити сутність судимості не тільки через її співвідношення з покаранням, а й у цілому з інститутом кримінальної відповідальності. Кожен науковець по-різному розглядає судимість і дає своє поняття цього кримінально-правового явища. Більшість дослідників при визначенні поняття «судимість» чітко показують зв'язок з інститутом покарання та кримінальної відповідальності.

У доктрині поняття «судимість» розглядається як:

– набрання обвинувальним вироком суду чинності з призначенням особи певного покарання, внаслідок чого створюється певний правовий статус особи, пов'язаний із цілою низкою обмежень та інших несприятливих наслідків (М. І. Бажанов¹, А. В. Наумов²);

– складне юридичне явище, яке має багатофункціональне соціальне і правове призначення (В. В. Голіна³);

– правовий наслідок засудження особи, який визначає її правовий стан, пов'язаний із наявністю відповідних правообмежень на період виконання об-

¹ Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги. – 1992. – 162 с.

² Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций / А. В. Наумов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : БЕК, 1999. – С. 502, 503.

³ Голіна В. В. Судимість у змісті кримінальної відповідальності / В. В. Голіна // Вісн. Асоц. крим. права України. – 2013. – № 1(1). – С. 252–257.

винувального вироку та на час, обумовлений законом, після його виконання (П. Л. Фріс⁴);

– правовий стан особи, засудженої за вчинений злочин, із призначенням покарання, що передбачає можливість настання для неї встановлених законом наслідків соціально-адаптаційного та правообмежувального характеру (Є. О. Письменський⁵);

– правовий стан особи, засудженої за вчинений злочин, що триває від моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду до припинення судимості за зазначених в законі умов та підстав, і характеризується настанням для неї встановлених законом кримінально-правових та загальноправових обмежень чи позбавлень (А. О. Расюк⁶);

– особливе правове становище (статус) особи, що є результатом засудження її вироком суду за вчинений злочин до певного виду та міри кримінального покарання, пов'язаного з реальним його відбуванням – повністю або частково, чи зі впливом іспитового строку (при звільненні від покарання з випробуванням), і досягненням цілей кримінальної відповідальності, що поєднано з передбаченими чинним законодавством обмеженнями негативного кримінально-правового та (чи) іншого правового характеру, які діють з моменту набрання чинності вироком суду і розповсюджуються на весь строк відбування покарання – до погашення або зняття судимості (С. О. Муратова⁷).

Початком настання кримінальної відповідальності є день набрання чинності обвинувальним вироком і появи судимості (ч. 1 ст. 80 КК України),

⁴ Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / П. Л. Фріс – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 333.

⁵ Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. О. Письменський ; Акад. адвокатури України. – К., 2009. – 23 с.

⁶ Расюк А. О. Судимість у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. О. Расюк ; Держ. наук.-дослід. ін-т МВС України. – К., 2012. – 20 с.

⁷ Муратова С. О. Судимість як інститут кримінального права / С. О. Муратова // Вісн. Асоц. крим. права України. – 2014. – № 2(3). – С. 293–310.

з погашенням або зняттям якої завершується і кримінальна відповідальність⁸. «Оскільки метою такої відповідальності, – відзначає Ю. В. Баулін, – є покарання, а також виправлення і попередження злочинів, то кримінальна відповідальність не може бути нічим іншим, як обмеженням прав і свобод правопорушника»⁹.

Покарання та судимість виражають ставлення держави до особи, винної у вчиненні злочину. Разом із тим правова природа покарання відмінна від правової природи судимості, яка насамперед не є продовженням покарання, а більше пов'язана із засудженням особи за вчинений злочин. Судимість і кримінальна відповідальність співвідносяться між собою як частина й ціле. При цьому судимість, будучи органічно пов'язаною з покаранням, може бути однією зі складових кримінальної відповідальності. Водночас судимість не є обов'язковим елементом кримінальної відповідальності. Остання може бути реалізована навіть без судимості, якщо засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням покарання¹⁰.

Варто зазначити, що судимість – це особливий правовий статус особи, який виникає з дня набрання обвинувальним вирокі суду законної сили і тягне за собою настання певних обмежень та інших негативних наслідків. Зокрема, судимість обтяжує покарання при повторності та рецидиві злочинів. Разом із тим при звільненні від кримінальної відповідальності (або від покарання) особа вважається такою, що не мала судимості.

Інститут судимості потрібно розглядати як самостійний кримінально-правовий інститут, до завдань якого належать:

- боротьба з рецидивом злочинів;
- запобігання вчинення нових злочинів;

⁸ Баулін Ю. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 30.

⁹ Баулін Ю. В. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма / Ю. В. Баулін // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 627.

¹⁰ Письменський С. О. Інститут судимості в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – 23 с.

- протидія проникненню злочинної ідеології у владні структури;
- встановлення жорсткіших умов застосування пільгових норм звільнення від покарання та заміни призначеного покарання більш м'яким.

До проблем судимості, які залишаються недостатньо дослідженими або не набули остаточного розв'язання, належать, зокрема: визначення сутності судимості як соціально-правового явища у контексті кримінальної відповідальності та покарання; обґрунтування умов погашення судимості; особливості порядку її зняття; визначення змісту правового статусу осіб, які мають судимість; раціональні часові межі дії правових обмежень, що нею зумовлюються; встановлення умов застосування обмеження права на працю, спричиненого специфічним станом судимості, та загалом – виявлення вад законодавства і правозастосовної діяльності в аспекті проблеми «судимість і права людини»¹¹.

У КК передбачено правові наслідки судимості, підстави її припинення, до яких належать погашення та зняття, а також закріплено строки погашення судимості та порядок їх обчислення. Разом із тим слід відмітити, що у кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України вирішується лише частина питань, пов'язаних із виникненням у засудженої особи судимості та її припиненням. Норми про судимість потребують ґрунтовного наукового аналізу за умов всебічного реформування правової системи України¹². Зокрема, детальну увагу варто приділити вирішенню питання, яке стосується строків погашення судимості та її зняття.

Із урахуванням норм кримінального законодавства та положень теорії кримінального права нами зроблено висновок про наявність різноманітних видів погашення судимості залежно від дотриманих умов. Пропонується така їх класифікація: 1) погашення судимості у зв'язку з усуненням законом злочинності й караності діяння, за яке особа відбула покарання; 2) погашення судимості внаслідок

¹¹ Расюк А. О. Судимість у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – 20 с.

¹² Письменський С. О. Інститут судимості в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – 23 с.

док реабілітації засудженої особи; 3) погашення судимості у зв'язку із закінченням іспитового строку; 4) погашення судимості після виконання чи відбування покарання; 5) погашення судимості за перебігом певних строків після виконання чи відбуття покарання¹³.

Тривалість строків погашення судимості має залежати не лише від виду покарання, відбутого винним, ступеня тяжкості вчиненого злочину, а й від того, за який злочин засуджено особу – умисний чи необережний. На думку А. О. Расюк, доцільно було б доповнити ст. 89 КК України положенням про залежність строків припинення судимості від стадії вчиненого злочину, що, у свою чергу, позначилося б і на строках припинення судимості в судовому порядку, передбачених ст. 91 КК України¹⁴. На наш погляд, слід погодитися з такою позицією, оскільки при припиненні судимості суд повинен взяти до уваги:

- 1) форму вини у вчиненні злочину, за який було засуджено особу (умисна чи необережна);
- 2) на якій стадії було вчинено злочин (готування до злочину чи замах на злочин);
- 3) ступінь тяжкості злочину (невеликої, середньої тяжкості, тяжкий чи особливо тяжкий).

У ч. 1 ст. 91 КК закріплені підстави зняття судимості, а у ч. 3 ст. 91 КК наведена пряма вказівка на те, що в КПК має бути встановлена процедура зняття судимості, проте законодавцем у КПК такої процедури не визначено. Це призводить до того, що зняття судимості на практиці здійснюється на розсуд судді. Судимість може бути знята чи погашена тільки за «реально» відбуте покарання. Виходячи з норми ст. 538 КПК, розгляд питання про зняття судимості є правом, а не обов'язком суду. На нашу думку, на законодавчому рівні варто було б закріпити положення, що після відбуття покарання у виді позбав-

¹³ Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – 23 с.

¹⁴ Расюк А. О. Судимість у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – 20 с.

лення або обмеження волі суд, який ухвалив вирок, зобов'язаний розглянути питання про зняття судимості з цієї особи за її клопотанням. Це має бути саме обов'язком суду, а не правом, як зазначено в ст. 538 КПК.

Отже, для того, щоб з особи була знята судимість за вчинений злочин, необхідно пройти певну процедуру, яка складається з таких етапів:

- 1) відбування покарання у виді обмеження або позбавлення волі;
- 2) зразкова поведінка та сумлінне ставлення до праці, чим особа доводить своє виправлення;
- 3) подання клопотання про зняття судимості до суду, який ухвалив обвинувальний вирок, із призначенням особі покарання.

Суд зобов'язаний розглянути таке клопотання і має право прийняти рішення про задоволення клопотання або про відмову у клопотанні. Причинами відмови суду у знятті судимості можуть полягати у такому:

- особа не довела своє виправлення;
- не дотримано строків, зазначених у ст. 89 КК.

У КПК не встановлено, яким чином особа має довести своє виправлення. Вбачається, що у зв'язку з цим потрібно встановити певні вимоги, які особа повинна виконати, наприклад, подати до суду характеристику з місця проживання, з місця роботи, з місця відбування покарання.

В абз. 2 ч. 6 ст. 539 КПК визначено, що у разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості розгляд повторного клопотання з цього ж питання може мати місце не раніше як через рік з дня винесення ухвали суду про відмову. На наше переконання, доцільно було б викласти абз. 2 ч. 7 ст. 539 КПК у такій редакції: «у разі набрання законної сили ухвалою суду про відмову в задоволенні клопотання щодо зняття судимості особа має право повторно подати клопотання до суду про зняття судимості у разі вчинення:

- 1) злочину невеликої та середньої тяжкості – не раніше, як через шість місяців з дня відмови;

2) тяжкого та особливо тяжкого злочину – не раніше, як через рік з дня відмови».

Поряд із проблемами погашення судимості та її зняття потребують уваги й серйозного теоретичного обґрунтування інші питання інституту судимості, що об'єктивно не могли бути досліджені в науці кримінального права, оскільки виникли у зв'язку з прийняттям у 2001 р. КК України, в якому цим питанням уперше присвячено самостійний розділ XIII Загальної частини «Судимість» (ст.ст. 88–91). Також наукового аналізу потребує і порядок зняття судимості, передбачений КПК 2012 р. Окремого розгляду при вирішенні питання про зняття або погашення судимості потребують положення постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – постанова ПВСУ) «Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості» від 26 грудня 2003 р. № 16. Після набрання чинності КК Верховною Радою України прийнято низку законів, якими було внесено зміни та доповнення до Розділу XIII Загальної частини цього кодексу. У зв'язку з цим виникають питання щодо правильного тлумачення і застосування закону про кримінальну відповідальність на практиці.

Варто підкреслити, що із прийняттям нового КПК у 2012 р. порядок зняття судимості дещо змінився, а тому вбачається недоцільним при погашенні чи знятті судимості посилатися на зазначену постанову ПВСУ, оскільки КПК 1960 р. втратив чинність, а до Розділу XIII Загальної частини КК, а саме до ст.ст. 88, 89, 91, внесено зміни, які потрібно враховувати.

На наш погляд, вищевказану постанову ПВСУ необхідно визнати такою, що втратила чинність, у зв'язку зі змінами в КК та прийняттям нового КПК. Водночас такий крок зумовить виникнення необхідності у прийнятті нових відповідних документів, які б регулювали порядок погашення і зняття судимості, усуваючи при цьому колізії між нормами матеріального та процесуального права.

На практиці при винесенні вироку раніше судимій особі суддя повинен встановлювати, чи припинена судимість за попереднім вироком. Наприклад, Снятинський районний суд Івано-Франківської області 11 лютого 2014 р. розглянув кримінальне провадження за обвинуваченням ОСОБА_1, що був раніше судимий за ч. 1 ст. 185 КК України вироком того ж суду від 24 жовтня 2012 р., у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК України, а саме крадіжки, вчиненої повторно.

Вироком від 24 жовтня 2012 р. обвинувачений був засуджений за ч. 1 ст. 185 КК України, йому було призначено покарання у виді 100 годин громадських робіт. Відповідно до інформації Снятинського міжрайонного відділу кримінально-виконавчої інспекції від 10 січня 2014 р., ОСОБА_1 знятий з обліку 26 лютого 2013 р. у зв'язку з відпрацюванням 100 годин громадських робіт. Отже, згідно з п. 5 ч. 1 ст. 89 КК України вказана судимість обвинуваченого на час ухвалення другого вироку ще не погашена¹⁵.

Відповідно до ч. 5 ст. 89 КК особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони протягом року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину, визнаються такими, що не мають судимості.

Оскільки протягом року з дня відбування покарання обвинувачений вчинив новий злочин, він вважається раніше судимим (судимість не погашена). У зв'язку з цим у діях ОСОБА_1 судом правильно встановлено ознаку повторності.

Висновки. З наведеного вбачається, що у регламентації припинення судимості в судовому порядку між нормами КК та КПК немає взаємозв'язку,

¹⁵ Вирок Снятинського районного суду від 11 лютого 2014 р. Справа № 1204090230000007 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37835798>. – Заголовок з екрану.

тож це питання потребує подальшого наукового дослідження та вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Красий М. Е. Институт судимости: проблемы теории и практики, необходимость усовершенствования

В статье исследованы проблемы теории и практики института судимости; предложено усовершенствовать материальное и процессуальное законодательство о прекращении сроков судимости, а также определить, имеет ли право лицо повторно подать ходатайство в суд о снятии судимости.

Ключевые слова судимость, наказание, уголовная ответственность, погашение судимости, снятие судимости.

Krasiy M. O. The Institute of Conviction: problems of theory and practice, the need of improvement

In the article the problems of the theory and practice of criminal institute of conviction are researched; it is proposed to improve the material and procedural law about termination the terms of conviction and also to determine whether the person has the right to resubmit the request to the court for revocation of conviction.

Key words: conviction, punishment, criminal responsibility, cancellation of conviction, revocation of conviction.